

อิทัปปัจจยตา

ในฐานะเป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต

- ๕ -

เสาร์ที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !

ในการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า
อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต ทั้งที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว. ขอให้ท่านทั้งหลาย
ทบทวน ไปถึงการบรรยายครั้งที่แล้วๆ มาด้วย ทุกคราวไป
เพื่อให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในทุกแง่มุม.

เราได้เคยกล่าวถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา
แต่ไม่มีใครรู้จัก ไม่ถูกนำมากล่าว ถูกมองข้ามกันไปบ้าง ยังคงจมอยู่ในพระไตรปิฎก
ไม่เป็นที่ปรากฏแม้แก่พุทธบริษัทผู้เรียกตัวเองว่า ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาบ้าง ผู้ศึกษา
เล่าเรียนและปฏิบัติในศาสนานี้บ้าง ; นับว่าเป็นที่น่าสังเวชอยู่.

ในครั้งต่อมาได้พูดถึง อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นศาสตร์หรือวิชาของโลก
ว่าในบรรดาศาสตร์และวิชาของโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับกฎที่เรียกว่า อิทัป-

ปัจจยตา; มันไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น. เพราะความที่อะไรไม่คงที่ คือความที่มีปัจจยมีเหตุผลกลไกให้เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มันจึงเกิดของใหม่ๆ ขึ้นมาตามลำดับ.

นี้เรียกว่า วิชาทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนแต่บรรยายเรื่องอันเกี่ยวกับอิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น; ในฐานะที่เป็นเหตุเป็นผล, เป็นการกระทำ, เป็นผลของการกระทำ, หรือว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่มันต้องเป็นไปอย่างนั้น.

นี้เรียกว่า มันเป็นความลับอันหนึ่ง ซึ่งซ่อนอยู่เบื้องหลัง ที่มนุษย์ไม่รู้ เราถูกผลักไสหรือถูกบังคับ ถูกกระทำให้เป็นไป ในลักษณะที่มีอะไรแปลกและใหม่เสมอ : ที่เป็นไปโดยธรรมชาติเองก็มีอยู่มาก, ที่มนุษย์แก้ไข ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เรื่อยๆ ไปก็มีอยู่มาก. ขอให้สังเกตดูให้ดีในเรื่องนี้.

เรายังได้พูดกันถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นความรู้สึก ที่เป็นตัวเรา หรือว่าเป็นร่างกาย เลือดเนื้อ ชีวิตของเราในทุกแห่งทุกมุม ว่ามันไม่มีอะไรนอกไปจากสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ร่างกายนี้ก็ดี จิตใจก็ดี ความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา ทุกคราวที่เกิดขึ้นก็ดี ก็ล้วนแต่เป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ หรือว่าเป็นตัวสิ่งๆ นี้เสียทีเดียว. คนเรากระทำทุกอย่างทุกอิริยาบถในทุกๆ วัน ก็เพราะสิ่งนี้ เพราะการบังคับของสิ่งนี้; เราคิดนี่อะไรแปลก ๆ ออกไป ก็เพราะสิ่งนี้อีกเหมือนกัน; เราจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า ก็คือเป็นผู้ที่บังคับสิ่งต่างๆ ให้เป็นไป เช่นให้เกิดขึ้น เช่นให้ตั้งอยู่ เช่นให้ดับไป ที่เรียกกันว่า พระเจ้าผู้สร้าง พระเจ้าผู้ควบคุม พระเจ้าผู้ทำลาย เล็กบ้างเสียเป็นคราวๆ อย่างนี้เป็นต้น.

วันนี้จะได้กล่าวถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต. เท่าที่กล่าวมานี้ ก็พอจะมองเห็นได้อย่างหนึ่งแล้วว่า สิ่งที่เราว่า

อิทัปปัจจยา ก็คือสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นอย่างนั้น : สิ่งที่มีวิวัฒนาการ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยา, แม้ไม่มีวิวัฒนาการก็ยังเป็นอิทัปปัจจยา; ฉะนั้นขอให้ พิจารณากันในแง่นี้.

หัวใจของพุทธศาสนา คือ อิทัปปัจจยา ในฐานะที่เป็นตัวกฎเกณฑ์ ของสิ่งทั้งปวงบ้าง, ในฐานะที่เป็นการกระทำตามกฎเกณฑ์ หรือเป็นไป ตามกฎเกณฑ์นั้นบ้าง และเป็นผลหรือเป็นปฏิกิริยาขึ้นจากการกระทำนั้นบ้าง; ในโลกนี้เราไม่มีอะไรมากไปกว่าสิ่งทั้ง ๓ นี้ เราจึงควรจะรู้จักสิ่งเหล่านี้ให้ดี; แต่เรา ก็ไม่รู้จักเอาเสียเลย.

เปรียบเทียบกับเหมือนกับว่า ท่านทั้งหลายนั่งอยู่ที่นี่ แต่ก็ได้ยินเสียง ตะโกนที่ดังลั่นไปหมดของธรรมชาติว่า“อิทัปปัจจยา”. ถ้าเรายังไม่รู้สึกรู้สือต่อข้อเท็จจริง ข้อนี้แล้ว ก็เรียกว่าเรายังไม่รู้จักรู้สิ่งนั้น เพราะฉะนั้นอยากจะขอชักเตือนหรือชักจูงกัน อยู่เสมอ ว่าเมื่อนั่งอยู่ที่นี่ ทำไมไม่ได้ยินเสียงตะโกนของ อิทัปปัจจยา คือการ ร้องบอก ร้องตะโกนว่า : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. หมายความว่า ท่านจะต้องลงไปทุกสิ่ง ที่อยู่รอบตัวเราในเวลานี้ ว่าทุกสิ่งมันกำลังเป็น อิทัปปัจจยา หรือเป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยา.

สมมติว่า ต้นไม้ต้นนี้ มันก็มีความเป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ อย่างที่ เรียกว่า ไม่มีอะไรมาต้านทานได้ อย่างที่เรียกว่าไหลเป็นเกลียวไปทีเดียว. ถ้าเราเข้าใจ ข้อเท็จจริงข้อนี้ ที่กำลังเป็นอยู่แก่ต้นไม้ต้นนี้ เราก็จะเหมือนกับได้ยินมันร้องตะโกน บอกว่าอิทัปปัจจยา; ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น; คือบอกว่า : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ฉะนั้นต้นไม้ต้นนี้ จึงเกิดขึ้น. แล้วมันไม่ใช่เพียงเท่านั้น คือมันมีอะไรเกิดขึ้นใหม่เรื่อยในต้นไม้ต้นนั้น แต่ว่าเป็น

ของละเอียด. ทันไม้กับบอกอย่างนั้น ไบไม้ทุก ๆ ไบมันกับบอกอย่างนั้น ฉะนั้นคงจะเป็นเสียงที่ดังลั่นเหลือประมาณ ว่าไบไม้ทุกไบก็ร้องตะโกนบอกว่า “อิทัปปัจจยตา”.

ที่ยังไปกว่านั้นอีก ก็คือเซลล์ที่มีชีวิตอยู่ในไบไม้ต้นไม้ทุก ๆ เซลล์ ไม่รู้มีปริมาณเท่าไร กำหนดไม่ไหว แต่ละเซลล์นั้นก็ร้องตะโกนว่า “อิทัปปัจจยตา”. มันคงจะดังลั่นมากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก แต่ทำไมคน “หูหนวก” เหล่านี้จึงไม่ได้ยิน. นี่ก็เพราะความไม่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงหรือมากพอนั่นเองทำให้ไม่ได้ยิน.

เพราะฉะนั้นอย่าเสียใจว่า เป็นเรื่องโง่เขลา หรือว่าถูกตำ; มันก็ควรจะเป็นอย่างนั้นเพราะว่าไม่ได้ยิน. ถ้ามีปัญญามีความรอบรู้ในหัวใจพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าแล้ว จะไปนั่งอยู่ที่ไหน ตรงไหน ก็จะได้ยินเสียงตะโกนว่า “อิทัปปัจจยตา” สนั่นหวั่นไหวไปหมด; นี่พูดเรื่องต้นไม้ต้นเดียว หรือต้นไม้ไม่ว่ากี่ต้น มันก็เป็นอย่างนี้.

นี่จะไปดูที่ก้อนหิน มันก็เป็นอย่างนั้น เพราะว่าอนุภาคหนึ่ง ๆ ของหินก้อนหนึ่ง ๆ มันมีความเปลี่ยนแปลง คือเป็นตัว อิทัปปัจจยตา : เพราะว่ามีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ทำไมก้อนหินแต่ละก้อนเหล่านี้จึงมาตั้งอยู่ที่นี่ได้ ก็เพราะมีเหตุ มีปัจจัย นั่นคือ อิทัปปัจจยตา; มันเกิดมาเมื่อที่พื้นล่างปีมาแล้ว หรือที่พื้นล่างปีมาแล้ว จนมันแตกสลายเป็นก้อน จนถูกทำให้มาอยู่ที่นี่. นี่ก็เรียกว่า เพราะมีปัจจัย มันจึงมาตั้งอยู่ที่นี่ นี่มันจึงบอกอย่างนี้ ว่า อิทัปปัจจยตา : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, ฉะนั้นจึงมานั่งอยู่ที่นี่. นี่เป็นเรื่องของหินทุก ๆ ก้อน แต่พุทธบริษัทก็ไม่ได้ยิน.

นี่ถ้าจะดูให้ลึกลงไปว่า อนุภาคน้อย ๆ ของก้อนหิน ก็กำลังเป็นอย่างนั้น อยู่ทุกอนุภาค แม้จะแยกออกไปเป็นอนุ เป็นปรมาณู ทุก ๆ หน่วยของอนุของ

ปริมาณ มันก็มีความเป็น อิทัปปัจจยตา เต็มที่ของมันในตัวเอง ซึ่งมันกำลังเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนอยู่ในตัวปริมาณหนึ่งๆ นั่นเอง นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา; แต่ว่ามันเป็นเสียงที่ละเอียดซุ่มลึกซึ่ง ยิ่งไปกว่าธรรมชาติ ก็เลยไม่ค่อยจะได้ยินยิ่งขึ้น.

นี่แหละขอให้คิดดูเถอะว่า ทุกอย่างมันตะโกนคำว่า “อิทัปปัจจยตา” อยู่ตลอดเวลา จะเป็นต้นไม้ เป็นก้อนหิน เป็นเม็ดกรวด เม็ดทราย เป็นเม็ด เป็นแมลง เป็นสัตว์อะไรต่างๆ กระทั่งเป็นคน กระทั่งเนื้อหนังของเรา เลือด เนื้อ อะไรต่างๆ ที่มีอยู่ในร่างกายนี้ มันก็ตะโกนบอกความที่เป็น อิทัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลา. แม้ว่าเราจะเคยได้ยินได้ฟังกันมาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราก็ยังไม่รู้นั่นคือ อิทัปปัจจยตา. อาการแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นแหละ ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา มากยิ่งขึ้น และสำหรับมนุษย์จะได้พิจารณา.

นี่เรียกว่า ทุกส่วนของร่างกาย มันก็ตะโกนบอกอย่างนี้ แต่เราก็ไม่ได้ยิน เพราะเราหูหนวก เพราะว่าเราเป็นพุทธบริษัทน้อยเกินไป เป็นไม่ถึงขนาด จึงไม่ได้ยินเสียงตะโกน ของอิทัปปัจจยตา. ดังนั้นจึงต้องเอามาว่ากัน ให้เป็นที่เข้าใจ แจ่มแจ้งซึมซาบอยู่ในใจ จนรู้สึกว่าจะเหลียวไปทางไหน ก็เห็นแต่ภาพหรือ ภาวะของ อิทัปปัจจยตา, จะได้ยินแต่เสียงตะโกนของ อิทัปปัจจยตา, หรือว่าจะได้ดม ได้ลิ้ม ได้สัมผัส มันก็ล้วนแต่สิ่งซึ่งเป็น อิทัปปัจจยตา. ถ้ามันเป็นอย่างนั้นแล้ว ก็หมายความว่า ความที่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่น ถึงขนาดพอที่จะเรียกผู้นั้น ได้ว่า เป็นพุทธบริษัทผู้เห็นธรรม เห็นกิเลส เห็นความทุกข์ แล้วก็จักบ่้องกัน หรือกำจัดกิเลสและความทุกข์ ให้น้อยลงไปได้มากที่สุดทีเดียว.

ในครั้งที่แล้วมา ก็ได้ยกตัวอย่างว่า บางคนก็มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา บ้าง; อิทัปปัจจยตาจริงๆ ด้วยเหมือนกันที่เขารู้; กล่าวคือเมื่อผู้ใดรู้สึกได้ว่า :

เอ้า! สิ่งนั้นมันเป็นอย่างนี้เอง; แล้วก็หายโกรธ หรือหายรัก หายเกลียด หายกลัว นี่ก็เรียกว่าเขาเป็นผู้เห็น อิทัปปัจจยตา; แต่ว่ายังไม่หมด หรือว่าไม่มากพอ ที่จะดับ ปัญหายุ่งยากนานาประการให้หมดไปได้.

อิทัปปัจจยตา พุทเป็นภาษาคนธรรมดา ก็คือว่า อย่างนั้นเอง! ; คือ ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; นี่แหละคือ ความเป็นอย่างนั้นเอง พุทง่าย ๆ ว่า “อย่างนั้นเอง!” “อย่างนั้นเอง!” ถ้าใครเห็น อิทัปปัจจยตาจริง คนนั้นมองไปทางไหนจะมีความรู้สึกขึ้นว่า “อย่างนั้นเอง” “อย่างนั้นเอง”. คือว่าเมื่อได้ยิน ได้ฟัง ได้ดม ได้กลิ่น ได้สัมผัสอะไร ก็จะรู้สึก ว่า อย่างนั้นเอง แล้วจะไม่โง่ ไม่หลง; ไม่เห็นอะไรเป็นของแปลก. เคยวันคนมันโง่ เห็นอะไรเป็นของแปลก มันก็กลัวบ้าง มันก็รักบ้าง มันก็อยากจะมีเงินมีไม่พอ เพราะมันโง่ ไปเห็นว่ามันเป็นของแปลก ไม่เห็นว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง.

เหมือนอย่างว่า เมื่อคราวไปโลกพระจันทร์ครั้งแรก ก็อุตสาหอด ตาหลับขี้นอน นั่งจ้องจอโทรทัศน์ ไม่มีใครเคยรู้สึกสักคนเลยว่า เรื่องนี้ มันก็อย่างนั้นเอง, มันก็ไม่แปลกอะไรเลย. ต่อเมื่อหลายครั้ง หลายหนเข้า ก็พอจะมองเห็นว่า เอ้า! มันอย่างนั้นเอง แล้วก็เฉยได้ ไม่แปลกไม่ประหลาด ไม่น่าอัศจรรย์.

เพราะฉะนั้นเมื่อเรายังไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา ในสิ่งใด เราจะมีอารมณ์ สงสัย สนใจ ทั้ง หรือวิตกกังวลเกี่ยวกับสิ่งนั้น ทำให้เกิดกิเลส เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ขึ้นมา แล้วก็เกิดความวิตกกังวล อยู่แต่กับสิ่งนั้นตลอดเวลา นอนไม่หลับ เพราะไม่นึกได้ว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้นเอง มันก็นอนหลับ; จะได้ จะเสีย ก็นอนหลับ; จะได้เงินสักกี่ล้าน ๆ มันก็นอนหลับ, จะเสียไปกี่ล้าน ๆ มันก็นอนหลับ; เพราะมันอย่างนั้นเอง. เคยวันเสียเงินไปเพียง

ไม่กี่บาท กันนอนไม่ค่อยหลับแล้ว; ได้มาไม่กี่บาทก็ตีใจจนเนื้อเต้นแล้ว; นี่เรียกว่า คนโง่ที่ไม่รู้จัก อิตัปปัจจยา จึงมี *ความคงที่* อยู่ไม่ได้. แต่แท้ที่จริงก็เฉพาะ พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเป็นผู้คงที่ได้.

ผู้คงที่ที่เขาเรียกว่า “*ตาฬิ*” แปลว่า *ผู้คงที่*; มีแต่พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะคงที่ได้. พระโสตถาบัน พระสภิกากามี พระอนาคามี ก็ยังมีการหวั่นไหวอยู่บ้าง เพราะเหตุว่าความเห็นวาทะ อิตัปปัจจยา ยังไม่ไปถึงที่สุด; หัวใจของพระพุทธรศาสนา ยังไม่ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ผู้นั้นถึงที่สุด จึงยังมีความหวั่นไหว. ยิ่งเป็นปุถุชน ก็ยิ่งหวั่นไหวมาก เป็นพระอริยเจ้าก็น้อยลงๆ; เป็นพระอรหันต์ก็หมดความหวั่นไหวไปตามสิ่งต่างๆ เพราะเห็น อิตัปปัจจยา คือ *ความที่มั่นเป็นอย่างนั้นเอง* ที่เรียกว่า “*ตถตา*”.

เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจำคำเหล่านี้ไว้ให้ดีๆ มันจะช่วยได้ในการที่จะมีสติระลึกได้โดยง่ายทันทั่วทั้งที่ ว่าตถตา ความเป็นอย่างนั้นเอง. พวกมหายาน เรียกว่า “*อูฐิ*” แปลว่า *อย่างนั้นเอง* ตรงกับคำว่า ตถตา. คู่กับคำว่า “*อูฐิ*” คือ พระตถาคต หรือบุคคลผู้เป็นอย่างนั้นเอง. ถ้า “*อูฐิ*” ก็หมายความว่า ธรรมชาติ ธรรมดา หรือสิ่งต่างๆ ที่มั่นเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าเรารู้ เห็น เข้าใจ ในสิ่งที่เรียกว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นเอง มันก็ไม่มีปัญหาอะไร; จนกระทั่งว่า *ความเกิดก็อย่างนั้นเอง ความเจ็บไข้ก็อย่างนั้นเอง ความตายก็อย่างนั้นเอง*; เราก็ไม่รู้สึกกลัว ไม่รู้สึกวิตกกังวล. ถ้ามีโอกาสจะแก้ไขเยียวยา ก็แก้ไขเยียวยาไปด้วยกฎเกณฑ์ที่ว่ามันอย่างนั้นเองมันจึงแก้ไขได้; เมื่อแก้ไขกันถูกต้องตามกฎของเหตุปัจจัย มันก็หายได้. นี่แม้การหายจากความเจ็บไข้ ก็เป็นกฎของ อิตัปปัจจยา; ความเจ็บก็เป็นกฎของ อิตัปปัจจยา; ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง. *ถ้าจะต้องตาย ก็หัวเราะได้ เพราะว่ามันก็เป็นอย่างนั้นเอง*; เพราะว่ามันเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนั้นๆๆๆ ตามเหตุ

ตามปัจจัยแล้ว แล้วมันก็เป็นอย่างนั้น. เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น หมายความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ของความเจ็บไข้; ความเจ็บไข้มันก็เกิดขึ้น ไม่แปลกอะไร. เมื่อมีปัจจัยของความหายเข้ามา มันก็หาย หายเจ็บหายไข้. เมื่อมันถึงที่สุด เนื่องด้วยปัจจัยของความตายมันมีมาก มันก็ต้องแตกสลาย ที่เราเรียกกันว่าตาย.

ทีนี้เราไปดูแต่ผลที่กระทบกระทั่งแก่จิตใจของเรา จึงมองเห็นเป็นความเกิดบ้าง เห็นเป็นความแก่บ้าง เห็นเป็นความตายบ้าง; แต่ที่แท้ทุกอย่างนั้นเป็นอิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตาอย่างนี้ ก็จะเห็นเหมือนกันหมด : ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความได้ ความเสีย ความอะไรทุกอย่าง มันเหมือนกันหมด คือเป็น อิทัปปัจจยตา; แล้วก็ไม่ต้องยินดี ยินร้าย คือไม่ตั้งใจ ไม่เสียใจ ไม่รัก ไม่เกลียด ไม่กลัว ไม่อะไรหมด.

นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา : ในแง่คำสั่งสอนก็เป็นอย่างนี้, ในแง่ของการปฏิบัติ ก็ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้, ในแง่แห่งผลของการปฏิบัติ มันได้ผลเป็นอย่างนี้ คือ **ความคงที่** เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว. นี่เป็น**ความคงที่เหลือประมาณ** คือว่าจิตไม่เปลี่ยนแปลงเลย เพราะการเห็น อิทัปปัจจยตา. ก้อนหินก้อนหนึ่ง ๆ อยู่ที่นี่ก็ยังไม่มีความคงที่มากเท่ากับจิตใจที่เห็นอิทัปปัจจยตา. คนมองก้อนหินแล้วก็จะเห็นว่าก้อนหินนี้อยู่นิ่ง ๆ คล้ายกับมันเฉยได้; แต่มันก็ยังไม่นิ่งเท่ากับจิตใจที่เห็น อิทัปปัจจยตา อย่างแท้จริง และถึงที่สุด คือไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลง. **ในก้อนหินนี้ยังมีความเปลี่ยนแปลงที่ซ่อนเร้นอยู่** แม้ว่าจะดูว่ามันอยู่นิ่ง ๆ.

แต่ถ้าว่าคน มีจิตใจเห็น อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดแล้ว แม้จะเดินอยู่ แม้จะวิ่งอยู่ ก็เรียกว่า **คนอยู่นิ่ง**. เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่โจ

องคุลิมาลาว่า “ฉันทหุตแล้ว; แก่ไม่หุต”. นี่พระพุทธเจ้าหุต ทั้งที่ทรงเดินอยู่ ก็เรียกว่าหุต; ที่เรียกว่าหุต เพราะไม่เห็นมีอะไรที่จะต้องสนใจต้องยึดมั่นถือมั่น คือจิตใจไม่เปลี่ยนแปลงเพราะสิ่งใด ๆ หมด จิตใจมันนิ่งเสมอกันต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง นี่เรียกว่าจิตใจหุตกระตุกกระติก หุตหวนไหว หุตทะเยอทะยาน หุตเปลี่ยนแปลง หุตอะไรหมด. ใช้คำว่า “หุต” ในความหมายที่ลึกซึ้ง เป็นภาษาธรรมะสูงสุด; **หุตทั้งที่กำลังเดินอยู่** : เป็นความหุตชนิดที่นิ่งกว่าก่อนเห็นที่อยู่หนึ่ง ๆ อย่างนั้น.

นี้เราแสดงผลของ อิทัปปัจจยา ว่า เมื่อได้รู้ได้ปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว มันทำให้ **คงที่**. เมื่อคงที่ มันก็คือ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่อะไรหมด ไม่เปลี่ยนแปลง และก็ยังมิชื่อเรียกอย่างอื่นอีกหลายชื่อ. นี่เรียกว่าการเห็น อิทัปปัจจยา คือเห็น สิ่งทั้งหลายมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยนั้น มันทำให้เราเฉยได้.

ฉะนั้นขอให้พยายาม **ที่จะเป็นผู้เฉยได้ คือไม่ทุกข์แล้วกัน** ส่วน ร่างกายนั้น ก็ทำไปตามเรื่องที่จะต้องทำ แต่จิตใจนั้นเฉยได้ ไม่ว่าอะไรมันจะเกิดขึ้น. ถ้าจะหัวเราะก็ได้ เพียงแต่หัวเราะว่ามันจริงแล้ว มันจริงอย่างที่เราคิดคาดไว้แล้ว เชื่อไว้แล้ว; หัวเราะอย่างนี้เรียกว่ายังนั่งอยู่นั่นแหละ ไม่ใช่หัวเราะเพราะได้, หรือไม่ใช่หัวเราะเพราะอยาก เพราะได้สมประสงค์อะไร; แต่หัวเราะเพราะว่า ทุกสิ่งมันเป็นอย่างนี้ คือมันเป็นอย่างที่เรารู้. เพราะฉะนั้นเมื่อมีความเจ็บไข้เกิดขึ้น ก็หัวเราะได้ ความตายมาถึงก็หัวเราะได้; ถ้าไม่มีแรงจะหัวเราะ มันก็หัวเราะ อยู่ในใจ แล้วมันก็ดับไป มันก็หมดเรื่องกัน. ขอให้ผลของการเห็นอิทัปปัจจยา จงเป็นไปในลักษณะเช่นที่กล่าวนี้.

เราจะต้องนึกอดสู ต่อเพื่อนมนุษย์ต่างชาติต่างศาสนา หรือว่าอดสูต่อ พุทธบริษัทต่างนิกาย ถ้าหากว่าคนอื่น พวกอื่น ศาสนาอื่น ลัทธิอื่นเขาเฉยได้ แล้วเราเฉยไม่ได้ เรามีความหวนไหวไปตามความโลภ ความโกรธ ความหลง

ความเกลียด ความกลัว เราเฉยไม่ได้; นี่เราควรจะละอายในข้อที่ว่าเรายังไม่เป็นพุทธบริษัท.

สำหรับการปฏิบัตินั้นเขามีวิธีทำตามแบบอย่างของเขา ส่วนเราก็มีวิธีทำตามแบบอย่างที่เรามี คือวิธีการเห็น อหังการ ซึ่งเรากำลังศึกษากันมาเรื่อยๆ ก็จะทำให้มองเห็นแจ้งต่ออหังการนั้นจริงๆ. นี่ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งอกตั้งใจอย่างนั้น แล้วเราก็จะแก้ปัญหาคำถามที่เป็นความทุกข์ยากลำบาก ทั้งส่วนตัว ส่วนรวม ส่วนสังคมได้.

เดี๋ยวนี้เราอยู่ในฐานะที่ว่า แก้ปัญหาของเด็กอมมือน้อยก็ยังไม่ได้;

ทำไมจะไปแก้ปัญหาคำถามของเด็กอมมือน้อย หรือคนแก่หัวหงอกได้. เราแก้ปัญหาคำถามของเด็กอมมือน้อยก็ยังไม่ได้ ทำไมจะต้องหัวเราะ ทำไมจะต้องร้องไห้ ทำไมต้องเป็นอย่างนี้ๆ; เราก็ยังไม่รู้ แล้วแก้ไม่ได้. หรือว่าเด็กอมมือน้อยของเรา กำลังจะเติบโตขึ้นมาในลักษณะที่ผิด หมายความว่าที่ผิดต่อหลักของธรรมะ แล้วจะต้องเป็นทุกข์ แต่เรายังแก้ไม่ได้. ไม่เท่าไร เราก็จะมีเด็กโต เด็กอมมือน้อย ที่เป็นปัญหามากขึ้นไปกว่านี้ ในโลกนี้และไม่ว่าประเทศไหน. ประเทศไหนยิ่งบ้ามาก ประเทศนั้นก็ยิ่งมีความยุ่งยากเร็วมาก.

พุทธบริษัทไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะมีหลักประกัน คือความรู้เรื่องอหังการ; เมื่อรู้แล้ว มันทำให้ไม่กลัปล่องตัวให้เป็นบ้า มันน่ากลัว มันรู้จักกลัว มันจะรู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้จักปกครองตัวเอง ให้อยู่แต่ในกฎเกณฑ์ร่องรอยที่ไม่ต้องเป็นทุกข์.

นี่คือทั้งหมดที่ว่า เราจะต้องทบทวนกันอยู่เสมอ ในเรื่องอันเกี่ยวกับอหังการ ซึ่งได้พูดกันมาในหลายแง่หลายมุม แล้วก็ยังจะต้องพูดกันอีกต่อไป ให้ครบทุกแง่ทุกมุมเท่าที่เห็นว่าควระทราบ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่าบางคนไม่

เหมาะที่จะทราบ ด้วยการมองจากมุมนี้; แต่เหมาะที่จะมองจากมุมอื่นหรือมุมอื่นอีก. ดังนั้นอาตมาจึงพยายามที่จะเอามาพูด ให้เป็นโอกาสที่ทุกคนจะมองเห็นได้ในแง่ใดแง่หนึ่ง มุมใดมุมหนึ่ง สำหรับคน ๆ หนึ่ง; ดังนั้นขอให้ท่านฟัง. ที่ว่าท่านฟังนี้ก็เพราะว่า บางคนอาจจะไม่เหมาะอย่างที่ว่ามาแล้ว ก็จะรู้สึกว่ามันชวนฟัง แต่ว่าเพื่อเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง ก็ควรจะทนฟัง เพื่อว่าให้ได้กล่าวกันทุกแง่ทุกมุม เป็นเรื่องที่สมบูรณ์ได้.

ในวันนี้จะกล่าวในแง่มุมที่ว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการในทุกแขนงของสิ่งที่มีชีวิต.** สิ่งที่มีชีวิต มันไม่มีความรู้สึก, เมื่อไม่มีความรู้สึก ปัญหาที่ไม่มี, เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องพูดถึงกันได้. ถ้าจะพูดก็พูดเพื่อเปรียบเทียบให้รู้จักสิ่งต่าง ๆ ดี สำหรับคน ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีชีวิต และมีความรู้สึกไว มีความรู้สึกสูง มีความรู้สึกลึกซึ้ง จนเกินประมาณไปเสียอีก.

สิ่งที่เรียกว่าชีวิต นี้มีหลายระดับ นับตั้งแต่ระดับที่เป็นพืชพันธุ์ไม้เป็นต้นไม้ เป็นหญ้าบอน เป็นตะไคร้ เป็นจุลินทรีย์ไปในที่สุด นี่ก็ประเภทพืช; สูงขึ้นมามันก็ประเภทสัตว์ สัตว์เล็กสัตว์น้อย สัตว์เคลื่อนที่ได้ สัตว์เคลื่อนที่ไม่ได้ กระทั่งมาเป็นสัตว์คน. ทีนี้ถ้าสูงขึ้นไปอีกจะเป็นอะไร? เขาพูดกันว่า (อาตมาก็ไม่เคยเห็น) เป็นเทวดาบ้าง เป็นยักษ์บ้าง เป็นมารบ้าง เป็นพรหมบ้าง ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน แต่ก็ถูกนับไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่มีชีวิต ที่สูงขึ้นไปกว่าคน. แล้วอาจจะนับสิ่งที่ไม่ใช่คน หรือมนุษย์ใดๆ เข้ามาอีกก็ได้ ในฐานะที่ว่า มันก็เป็นสิ่งที่มีชีวิตกับเขาด้วยเหมือนกัน.

แต่ถ้าเอาสำหรับเรา ที่จะเห็นกันชัด ๆ อยู่แล้ว ก็เอาพืชพันธุ์ไม้น้อยอย่างหนึ่งแล้วก็นับถึงสัตว์ไตร่จณแล้วก็นับถึงคน ๓ ขั้นนี้ก็พอ. ถ้าจะมีเทวดา มาร พรหม

อะไรบ้าง ก็มีกันในภาษาจิตใจ คือว่าคนนั้นแหละ ถ้ามีจิตใจตั้งตรงในระดับหนึ่ง ก็เรียกว่า เทวดา; หรือถ้าสะอาด ละเอียต ประณีต สุขุมขึ้นไปอีก ก็เรียกว่า พรหม เป็นต้น. ถ้ามันเกิดบ้าขึ้นมา ก็เรียกว่ามันเป็น ยักษ์ เป็นมาร เป็นผี เป็นปีศาจ; ก็แล้วแต่จะเรียก. รวมแล้ว มันรวมอยู่ได้ในสิ่งที่เรียกว่าคน.

ทีนี้สิ่งที่มีชีวิตที่เป็นต้นไม้ มันต่ำมาก มีความรู้สึกได้น้อยมาก ขึ้นมาก ที่เป็นสัตว์ มันก็รู้สึกได้สูงกว่า เร็วกว่า มากกว่า ยิ่งขึ้นไป. กระทั่งเป็นคน ซึ่งยิ่งมีความรู้สึกไว เร็ว สูง มากขึ้นทุกทีในเวลานี้ จนจะบังคับตัวเองไม่ได้กันอยู่แล้ว. นั่นแหละมีโอกาสที่จะไต่เป็นยักษ์ เป็นมาร หรือเป็นพรหม หรือเป็นเทวดาอะไรกันได้ตามใจชอบ คือจิตใจที่กลับกลอกเปลี่ยนแปลงได้ไว อย่างนั้นอย่างนั้น.

ทีนี้ก็จะพูดทับทวนเสียเลยว่า จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต ชนิดต้นไม้ หรือชนิดสัตว์ หรือชนิดคนก็ตาม ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา : ในเนื้อในตัวของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความคิดของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, การกระทำพูดจาอะไรของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตาไปหมด. เช่นจะพูดอะไรออกมาสักคำหนึ่ง มันต้องมีเหตุปัจจัย อย่างนี้ ๆ ๆ ก่อน มันจึงจะพูด แล้วพูดออกมาอย่างนี้; ส่วนใหญ่ก็คือความคิด. เมื่อมีความคิดอย่างไร มันก็พูดออกมาอย่างนั้น ความคิดนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้มันคิดอย่างนั้น. เช่นมันเห็นรูป ฟังเสียง คมกลิ่น หรืออะไรก็ตาม ในลักษณะอย่างหนึ่งแล้ว มันก็เกิดเป็นความคิดอย่างหนึ่ง. ทีนี้เราก็มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้เห็นรูป ฟังเสียง คมกลิ่น ลิ้มรส หนาว อยู่ตลอดเวลา ไม่มีที่สิ้นสุด; นี้ คนก็ตาม สัตว์ก็ตาม มันเป็นอย่างนี้.

สำหรับต้นไม้ เราไม่รู้ได้ว่า มัน มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ครอบถ้วน เหมือนกับคน; แต่เรารู้ว่า อย่างน้อย มันก็มีบ้างเหมือนกัน สำหรับรู้สึก เช่น ทางผิวเปลือกไม้ หรือว่าทางใบทางต้น มันก็มีความรู้สึก เพราะว่ามันต้องการอาหาร

มันต้องการแสงแดด มันต่อสู้ทุกอย่าง เพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่. นี่ก็ความเป็นอิทัปปัจจยา ในชีวิตของต้นไม้หรือว่าในระดับต้นไม้; แปลว่าบรรดาสิ่งที่มีชีวิตแล้ว ก็เป็นตัวอิทัปปัจจยา ซึ่งกำลังเป็นไปตามกฎ และมีผลเกิดขึ้นตามกฎ; เรียกว่ามันกำลังเป็นตัว อิทัปปัจจยา อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ตลอดเวลา. มันร้องตะโกนอย่างนี้ อยู่ตลอดเวลา แต่เราก็ไม่เคยให้ความสนใจ.

ทีนี้จะดูกันให้ละเอียดลงไป จะเป็นคน หรือเป็นสัตว์เรขาคณิต หรือเป็นต้นไม้ มันก็ยังเป็นวัยๆ : วัยแรกออก แรกเกิด แรกเติบโต, แล้วก็วัยปานกลาง, แล้วก็วัยแก่เฒ่าชรา; อย่างที่คนเราเรียกว่า วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ วัยคนแก่ วัยคนชรา. นี่หมายความว่า ไม่ว่าในวัยไหนก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยา.

สิ่งที่เรียกว่า “วัย” มีความหมายขึ้นมา เพราะสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยา. ถ้าไม่มี อิทัปปัจจยา สิ่งที่เราเรียกว่าวัยนั้นจะไม่มี. เพราะว่าถ้าไม่มี อิทัปปัจจยา แล้ว สิ่งทั้งหลายจะคงที่ จะไม่เปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นมันก็ไม่มีวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยแก่เฒ่าไปได้; มันมีไม่ได้. แต่เพราะเหตุที่มี อิทัปปัจจยา เป็นผู้มีอำนาจ ควบคุม บันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ จึงมีความเปลี่ยนแปลง; แล้วสิ่งที่เรียกว่าวัยบ้าง อายุบ้าง อะไรบ้าง มันก็เกิดขึ้น; แล้วก็บัญญัติให้เป็น คนเด็ก คนหนุ่มสาว คนผู้ใหญ่ คนแก่คนเฒ่า. ฉะนั้นจึงเป็นอันว่าไม่มีทางยกเว้นอีก ว่าชีวิตที่มีอยู่มีชีวิตหนึ่งนั้น ไม่ว่าในวัยไหน จะเป็นวัยก่อนปฏิสนธิ แล้วเจริญเติบโต กระทั่งตายลงไป มันก็เป็น อิทัปปัจจยา ทั้งนั้น.

ทีนี้ อยากจะดูกันอีกนิดหนึ่งว่า ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะคนนี้เป็นสัตว์ที่มีความรู้ ความสามารถ ความฉลาด ก้าวหน้า มีวิวัฒนาการมาก จนมีการศึกษา. ส่วนสัตว์ทั้งหลายไม่มีการศึกษา สิ่งต่างๆ เป็นไปตามสัญชาตญาณ; แม้ว่าสัตว์บางชนิดจะถูกฝึกฝนให้ฉลาดขึ้นมา ทำอะไรได้แปลกๆ มันก็ยังเป็น

ลักษณะของสัญญาตณฺเอย์นั้เอง คือสัญญาตณฺเอย์แห่งความจำได้ ความที่รักจะมีชีวิตอยู่ มันก็ต้องรู้จักต่อสู้ หรือกระทำ. เช่นว่าสุนัขรู้จักทำให้ถูกใจเจ้าของ มันก็ไม่มีความรู้สึกถึงขนาดว่า จะทำให้ถูกใจเจ้าของ มันรู้สึกแต่เพียงว่า ถ้าทำอย่างนั้นเขาให้กินมากกว่านั้น; มันก็เลยทำอย่างนั้น มันก็ได้กินมากกว่านั้น; มันก็เลยทำไปด้วยสัญญาตณฺเอย์. แม้ว่ามันจะฉลาดอยู่มาก ๆ มันก็ยังอาศัยสัญญาตณฺเอย์เป็นส่วนใหญ่. การศึกษาอบรมอย่างมนุษย์ มันยังไม่ถึงขนาดที่จะเรียกอย่างนั้นได้.

ฉะนั้นเราจึงถือว่ามนุษย์เท่านั้น ที่จะทำอะไรได้มากไปกว่าสัญญาตณฺเอย์; หรือถ้าพูดอีกอย่างหนึ่งซึ่งถูกกว่า ก็คือว่าสัญญาตณฺเอย์ของมนุษย์ อาจจะเปลี่ยนแปลงได้มาก ได้ง่าย ได้เร็ว ได้ไกล กว่าสัญญาตณฺเอย์ของสัตว์ไตรภพ. เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงมีความคิดก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงมากและเร็ว เร็วเหลือจะเร็ว เร็วจนเรียกว่ายิ่งกว่าวิ่ง. ภายในไม่ถึง ๑๐๐ ปี มนุษย์ก้าวหน้าในวิชาความรู้ จนถึงกับไปโลกพระจันทร์ได้. แต่ถ้าก้าวหน้าอย่างสัตว์ไตรภพแล้ว แม้จะล้าน ๆ ปี มันก็ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้. ที่สุนัขก้าวหน้าจนถึงขนาดที่เรียกว่ารู้จักทำให้เจ้าของรักอย่างนี้ ก็ใช้เวลาเป็นร้อยปีพันปีหรือหลายพันปี.

นี่ก็เห็นได้ว่า การศึกษานี้ก็มีอำนาจมากโขอยู่ แต่มันจะเอาชนะ **อิทัปปัจจยตา ได้หรือไม่?** ขอให้ตัดบทกันอย่างง่าย ๆ ว่า มันไม่มีทางจะเป็นไปได้ เพราะว่าตัวการศึกษานั้นเองมันก็เป็น **อิทัปปัจจยตา** อยู่แล้ว; กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่พบขึ้นมามันก็ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา ฉะนั้นมนุษย์จะรู้อะไรเพิ่มขึ้นมาใหม่ ทำอะไรได้ใหม่มันก็เป็นตัว อิทัปปัจจยตา ไปเสียหมด. กระทั่งความรู้ที่จะไปโลกพระจันทร์ได้ มันก็เป็นอิทัปปัจจยตา; แม้การกระทำจนไปได้จริง หรือเหยียบลงไปได้จริง มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา อยู่ในตัวมันเอง. ฉะนั้นเราจึงเรียกได้ว่า จะมีการศึกษา หรือไม่มีการศึกษาเลย มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ไปหมด. เพราะตัวการศึกษาก็เป็น

อิทัปปัจจยตา, การที่ไม่มีการศึกษามันก็เป็น อิทัปปัจจยตา; เพราะมันมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ มันจึงมีการศึกษาไม่ได้. ดังนั้นจะเอาการศึกษามาเป็นเครื่องลบล้างอิทัปปัจจยตานั้น ไม่มีช่องทาง แม้แต่ประการใด.

การศึกษาที่ได้ตามธรรมชาติ เช่นที่มนุษย์คนปู้รู้จักทำบ้านทำเรือนอะไรนี้ มันเป็นการศึกษาชนิดที่ธรรมชาติบีบบังคับ. แต่ที่นี้เราก็มีการศึกษาที่ผิดธรรมชาติ นี่เพราะมนุษย์มันฉลาด มันจึงมันได้เอง จนกระทั่งมันรู้จักคำพูดที่มีความหมาย ทำเสียงให้มีความหมาย ไม่เหมือนกับเสียงสัตว์; กระทั่งมันรู้จักใช้หนังสืออย่างนี้ กระทั่งมันรู้จักวิชาความรู้ทำอะไรให้แปลก ถึงขนาดที่ว่าไปโลกพระจันทร์เป็นต้น. ทุกกะเบียดนี้ หรือว่าทุก ๆ อนุของความเปลี่ยนแปลงนั้น มันเป็นอิทัปปัจจยตาไปหมด; ซึ่งคัดบ่ว่าจะมีการศึกษา หรือไม่มีการศึกษา ก็เป็นอิทัปปัจจยตา เหมือนกันหมด; มีอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ ก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา, มีอย่างอันธพาลก็เป็น อิทัปปัจจยตา, มีอย่างบัณฑิตก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

เป็นอันว่าชีวิตที่เต็มไปด้วยการศึกษา ชนิดไหนก็ตาม เป็นตัว อิทัปปัจจยตา คือความเป็นไปตามปัจจัย เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย เสมอกันไปหมด; เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการ**. อย่าเข้าใจว่าวิวัฒนาการ-วิวัฒนาการ เจริญยิ่งขึ้น ๆ ไป แล้วมันจะพ้นจากอำนาจของ อิทัปปัจจยตา. **เมื่อเจริญไปตามความรู้สึกรู้สึกของมนุษย์ที่ไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา แล้ว มันไม่มีทางที่จะพ้นไปจากอำนาจบีบบังคับของ อิทัปปัจจยตา.**

อาจจะฟังไม่ทัน หรือไม่เข้าใจ ก็จะพูซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า คนที่ไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตา นั้น ยิ่งเจริญเท่าไร มันก็ยังยื่นคอเข้าไปในบ่วงของ อิทัปปัจจยตา มากเข้าเท่านั้น; ก็ให้มันเจริญไปซิ คนที่ไม่รู้ อิทัปปัจจยตา นี้ มันจะก้าวหน้ามันจะเจริญ มันจะค้นคว้าทดลองเท่าไร มันก็ยังเป็นการยื่นคอเข้าไปในบ่วงของ

ความทุกข์มากยิ่งขึ้นไปอีก; เว้นเสียแต่ว่า เขาจะมาศึกษาเรื่อง อิทัปปัจจยตา ให้เข้าใจถูกต้อง แจ่มแจ้งถึงที่สุดนั่นแหละ จึงจะค่อยๆ ถอยออกมา จากบ่วงหรือ หลุม หรือเหว หรืออะไรของ อิทัปปัจจยตา. แต่ถ้าความถูกต้องนั้นเป็นไปดีที่สุด ตามระบบของการศึกษา การประพฤติปฏิบัติแล้ว มันจะไปดีที่สุดที่จบ ซึ่ง อิทัปปัจจยตา นำไปให้ คือ ความดับสิ้นเชิงแห่งความทุกข์.

ความที่ความทุกข์ดับหมด นี้เราเรียกว่า เป็นจุดหมายหรือเป็นผล อันหนึ่ง. จะถึงได้โดยวิธีใด? ถึงได้ด้วยความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; แล้วก็ควบคุม ให้เป็นไปแต่ในทางที่ว่า มันจะมีอำนาจน้อยลง มีอำนาจน้อยลง คือมีการปรุงแต่ง น้อยลง.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า มันไม่ปรุงแต่งไปในทางที่จะให้เกิด ความโลภ ความ โกรธ ความหลง; แต่มันปรุงแต่งไปในทางที่จะให้สิ้นสุด แห่งความโลภ ความ โกรธ ความหลง. เมื่อสิ้นสุดลงที่จุดใด อันนี้ก็เป็นความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ ความดับสนิทสิ้นเชิงแห่งความทุกข์. นี่แหละความดับสนิทสิ้นเชิงแห่งความทุกข์ ก็มีขึ้นมาได้ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา คือมันต้องมีการกระทำที่ถูกต้องตาม กฎเกณฑ์อันนั้น มันจึงจะถึงนิพพานได้.

สิ่งที่เรียกว่า **นิพพานนั้นไม่ใช่ตัว อิทัปปัจจยตา** แต่ว่าเป็นสิ่งที่ เป็น จุดหมายปลายทางของ อิทัปปัจจยตา; และถึงได้ด้วยการที่จะเป็นไปอย่างถูกต้องตาม กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. แต่ถ้ามองให้ลึกกว่านั้น **นิพพานซึ่งเป็นอสังขธรรม นั้น รวมอยู่ในพวกที่เป็นกฎ;** หมายความว่า เป็น **ตถตา** คือ “**ความเป็น อย่างนั้น**”.

อิทัปปัจจยตา ที่เป็น ตถตา นั้น มันมีอยู่ ๒ อย่าง. พูดอีกทีหนึ่ง ก็คือว่า **ความเป็นอย่างนั้น** นั้นมีอยู่ ๒ อย่าง : **ความเป็นอย่างนั้น** ชนิดที่ไม่

เปลี่ยนแปลง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย นั่นก็มี; ความเป็นอย่างนั้น เช่นนิพพานเป็นต้น ; แล้ว *ความเป็นอย่างนั้น* ชนิดที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเรื่อย จะต้องเป็นความทุกข์ ก็มี; อย่างนั้นเป็นตถตาที่เป็นไปเพื่อความทุกข์. ที่นี้เราก็ต้องรู้จักให้ทั้ง ๒ อย่าง แล้วเราก็รู้จักเลือกเอาอย่างที่มีนจะเป็นไปเพื่อความหมดทุกข์ ไม่มีทุกข์.

ดังนั้นก็ขอให้ถือว่า ไม่ใช่ของแปลก ทั้งนิพพานและทั้งวิมุตติสงสาร. ถ้าเข้าใจเรื่องนี้ดี ก็จะเห็นว่า **นิพพานก็ศักดิ์แต่ว่านิพพาน, วิมุตติสงสารก็ศักดิ์แต่ว่าวิมุตติสงสาร;** ไม่ใช่ตัวไหน ไม่ใช่สิ่งที่พึงยึดมั่นถือมั่น. ถ้าไปมองเห็นนิพพาน โดยความเป็นสิ่งที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็จะเป็นนิพพานขึ้นมาได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็น **ตถตา** เหมือนกันหมด คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. จะเป็นตถตา ฝ่ายที่เปลี่ยนแปลงก็ตาม, ฝ่ายที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็ตาม; มันยึดมั่นถือมั่นไม่ได้.

อย่างนี้เรียกว่าเรารู้เรื่องตถตาชัดเจนถึงที่สุด สามารถที่จะนำชีวิตนี้ไป ให้มันพ้นจากความทุกข์ได้ เพราะความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา, แล้วก็อาศัยกฎเกณฑ์ ของ **อิทัปปัจจยตา** ให้เป็นไปแต่ในทางที่จะดับเสียได้ซึ่งกระแสแห่ง **อิทัปปัจจยตา** นั้นเอง. มันก็ไม่มีอะไรมากกว่านี้.

ฟังดูมันจึงคล้ายกับพูดวาทณ์อยู่ที่นี่. เพราะความเป็น อิทัปปัจจยตา นั้น มีหลายแง่หลายมุม หลายเหลี่ยม หลายแพรง. เดินให้ถูกแพรง ที่ควรจะเดิน มันก็ไปสู่ความดับทุกข์; เมื่อเดินไม่ถูกแพรงที่ควรจะเดิน มันก็วนเวียนอยู่ที่นี่ คือในวงของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นความทุกข์, เพราะความที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. นี่เป็นสิ่งสำคัญ สำหรับสิ่งที่มีชีวิต.

สำหรับวันนี้ เราจะพูดกันแต่เรื่องความเจริญ ความมีความก้าวหน้า หรือ วิวัฒนาการ ว่า**อิทัปปัจจยตา** ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการ; เพื่อจะให้เราได้รู้จัก

สิ่งที่เรียกว่าวิวัฒนาการ ถึงขนาดที่ว่าจะไม่หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่า วิวัฒนาการ. **เมื่อเราไม่หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่า วิวัฒนาการ นั้นแหละคือ วิวัฒนาการของจิต.** ถ้าจิตมันยังหลงไหลอยู่ในวิวัฒนาการของจิตเอง มันก็ยังไม่เป็นจิตที่มีวิวัฒนาการ; เพราะมันยังโง่. ถ้ามันเป็นวิวัฒนาการจริง มันก็ต้องถึงขนาดที่เรียกว่า ไม่ชอบ หรือว่าไม่หลงไหล ไม่บ้า ในเรื่องวิวัฒนาการอีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้ทุกคนยังเป็นบ้า ยังหลงในวิวัฒนาการ คือยังอยากจะวิวัฒนาการอยู่เรื่อย. สำหรับวิวัฒนาการนี้เป็นตัว อิทัปปัจจยตา อาตมาต้องการจะพูดอย่างนี้. เราไปหลงไหล มันก็โง่ คือเป็นความโง่, เมื่อไม่โง่อย่างใจ ก็เป็นความโง่, เมื่อยังสงสัยพะวงอยู่ก็เป็นความหลง. เมื่อมันไม่พ้นไปจากความโง่ ความโง่ ความหลงแล้ว, จะเป็นวิวัฒนาการได้อย่างไร. มันก็มีแต่ว่าโลกมากขึ้น หลงมากขึ้น เท่านั้นเอง; อย่างนี้ไม่ควรเรียกว่าวิวัฒนาการ.

เอาละทีนี้เราจะพูดทางร่างกายกันก่อน : **วิวัฒนาการทางกาย.** ดูให้ดี เราพูดกันมาก มนุษย์ก็ชวนช่วยกันคว่ำกันมากในเรื่องวิวัฒนาการ. พวกนักวิทยาศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ก็ชวนช่วยเรื่อง วิวัฒนาการทางวัตถุ จนรู้เรื่อง วิวัฒนาการทางวัตถุ เช่นกฎวิวัฒนาการของนักชีววิทยา คือนักวิทยาศาสตร์ เช่น คาร์วิน หรือเช่นอะไรเหล่านั้นเป็นต้น; เขาก็รู้จักวิวัฒนาการของสิ่งที่มีชีวิตส่วนที่เป็นวัตถุ ว่านับตั้งแต่โลกยังไม่มีอะไร นอกจากเป็นก้อนไฟ หินไฟ หรืออะไร ลูกเป็นไฟอยู่ก้อนหนึ่งเท่านั้น แล้วโลกนั้นมันค่อยเปลี่ยนแปลงไป ๆ จนค่อย ๆ มาเป็นโลกที่มนุษย์อยู่ มีอะไรอยู่อย่างเดี๋ยวนี้. ลองคิดดู วิวัฒนาการก็คือ ความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุก่อน, พร้อมกันนั้นก็ยังมีเรื่องทางที่ไม่ใช่วัตถุ หรือทางจิตใจซ่อนอยู่ในนั้น; ถ้าไม่เป็นอย่างนั้นโลกที่ไม่เคยมีต้นไม้ที่มีชีวิต ไม่มีสัตว์ หรือมนุษย์ที่มีชีวิต นั้นมันจะมีขึ้นมาอย่างไรได้. ในเมื่อโลกแท้ ๆ ที่แรกนั้น ถือกันว่าเป็นไฟที่เหลวคว้างอยู่อย่างเดียว จนกว่าไฟจะเย็น เป็นหินชนิดหนึ่งไปทั้งก้อน

ของโลก เรียกว่าหินไฟ หินอิกเนียส หินอะไรก็ได้แล้วแต่จะเรียก. และบอกว่า ในหินชนิดนั้น มีแร่ธาตุนานาชนิดรวมกันอยู่ในหินชนิดนั้น ฉะนั้นเมื่อล้านๆ ปี ต่อมา หินที่เย็นแล้วนั้น มันเกิดการเปลี่ยนแปลง จากแสงอาทิตย์บ้าง จากอินบ้าง มันสลายตัว เป็นส่วนน้อยๆ เป็นอนุ แล้วมันก็แยกไปตามอนุที่มีน้ำหนักต่างๆ กัน; ฉะนั้นธาตุต่างๆ มันจึงแยกไปรวมกันเป็นพวกๆ. อนุของธาตุที่มีน้ำหนักมาก มันก็ไหลไปกองกันอยู่ที่แห่งหนึ่ง, อนุของธาตุที่มีน้ำหนักต่างกัน มันก็แยกไป กองอยู่ที่อีกแห่งหนึ่งๆ, อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป จนโลกนี้มีธาตุที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ เป็นธาตุๆ อยู่ในส่วนหนึ่งๆ ของโลก เช่นมีทองคำ มีตะกั่ว มีอะไรก็ตามใจ ทุกธาตุที่มันรวมอยู่ในโลกเป็นสายๆๆๆ เป็นกองๆ กลุ่มๆ. อย่างนี้มันไม่เคยมี แล้วมันมีขึ้นมาได้.

อีกทางหนึ่งซึ่งเมื่อความร้อนเหล่านี้มันไม่มีแล้ว ความชื้นมันก็มี; ความ ชื้นมันก็มากขึ้นจนเป็นน้ำ จนมีฝนตก. ทั้งแดดทั้งฝนช่วยกันทำให้โลกนี้เปลี่ยน มันก็เปลี่ยนไปๆ. พอมีน้ำในผิวโลก ความหมักหมมในน้ำก็ทำให้เกิดสิ่งใหม่ ที่เรียกว่าเซลล์ที่มีชีวิต มันก็มาเป็นเซลล์ ที่มีชีวิตมีความรู้สึก สิ่งเรียกว่า ใจ หรือธาตุจิตใจ ธาตุสมอง ธาตุวิญญาณ ก็เริ่มแสดงตัวออกมา. ที่แรกมันไม่ปรากฏ; มันไม่รู้จะแสดงไปอย่างไร เพราะมีแต่ไฟที่ลุกเป็นดวงอยู่; เมื่อเย็นแล้ว แล้วก็ มี น้ำแล้ว มันจึงจะมีโอกาสที่ให้สิ่งที่เป็นธาตุชีวิต ธาตุความรู้สึกนี้ แสดงตัวออกมา ในเซลล์เล็ก ๆ. ต่อมาหลายๆ เซลล์รวมกันเป็นหน่วยหนึ่ง กระทั่งหลาย ๆ กลุ่มนั้น รวมกันเป็นสัตว์ตัวหนึ่ง เป็นต้นไม้ขึ้นมา เป็นสัตว์มีชีวิตขึ้นมา จนเจริญเติบโตเป็นสัตว์ เป็นต้นไม้ชนิดที่เห็นอยู่ในเวลานี้.

ฉะนั้นขอท้าว ให้ไปดูกันในแง่ไหน เหลี่ยมไหน อย่างไรก็ตาม มัน ยิ่งเป็น อิทธิปัจจัยตา รุนแรงมากขึ้นไปอีก ก็คือเป็น อิทธิปัจจัยตา ถึงขนาดที่ว่า

ของโลก เรียกว่าหินไฟ หินอิกเนียส หินอะไรก็ได้แต่จะเรียก. และบอกว่า
ในหินชนิดนั้น มีแร่ธาตุนานาชนิดรวมกันอยู่ในหินชนิดนั้น ฉะนั้นเมื่อล้าน ๆ ปี
ต่อมา หินที่เย็นแล้วนั้น มันเกิดการเปลี่ยนแปลง จากแสงอาทิตย์บ้าง จากอื่นบ้าง
มันสลายตัว เป็นส่วนน้อยๆ เป็นอนุ แล้วมันก็แยกไปตามอนุที่มีน้ำหนักต่าง ๆ กัน;
ฉะนั้นธาตุต่าง ๆ มันจึงแยกไปรวมกันเป็นพวกๆ. อนุของธาตุที่มีน้ำหนักมาก
มันก็ไหลไปกองกันอยู่ที่แห่งหนึ่ง, อนุของธาตุที่มีน้ำหนักต่างกัน มันก็แยกไป
กองอยู่ที่อีกแห่งหนึ่งๆ, อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป จนโลกนี้มีธาตุที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ
เป็นธาตุๆ อยู่ในส่วนหนึ่งๆ ของโลก เช่นมีทองคำ มีดีบุก มีอะไรก็ตามใจ
ทุกธาตุที่มันรวมอยู่ในโลกเป็นสายๆๆ เป็นกองๆ กลุ่มๆ. อย่างนั้นมันไม่เคยมี
แล้วมันมีขึ้นมาได้.

อีกทางหนึ่งซึ่งเมื่อความร้อนเหล่านั้นมันไม่มีแล้ว ความชื้นมันก็มี; ความ
ชื้นมันก็มากขึ้นจนเป็นน้ำ จนมีฝนตก. ทั้งแดดทั้งฝนช่วยกันทำให้โลกนี้เปลี่ยน
มันก็เปลี่ยนไปๆ. พอมีน้ำในผิวโลก ความหมักหมมในน้ำก็ทำให้เกิดสิ่งใหม่
ที่เรียกว่าเซลล์ที่มีชีวิต มันก็มาเป็นเซลล์ ที่มีชีวิตมีความรู้สึก สิ่งนี้เรียกว่า ใจ
หรือธาตุจิตใจ ธาตุมโน ธาตุวิญญาณ ก็เริ่มแสดงตัวออกมา. ที่แรกมันไม่ปรากฏ;
มันไม่รู้จะแสดงได้อย่างไร เพราะมีแต่ไฟที่ลุกเป็นดวงอยู่; เมื่อเย็นแล้ว แล้วก็มี
น้ำแล้ว มันจึงจะมีโอกาสที่ให้สิ่งที่เป็นธาตุชีวิต ธาตุความรู้สึกนี้ แสดงตัวออกมา
ในเซลล์เล็ก ๆ. ต่อมาหลายๆเซลล์รวมกันเป็นหน่วยหนึ่ง กระทั่งหลายๆ กลุ่มนั้น
รวมกันเป็นสัตว์ตัวหนึ่ง เป็นต้นไม้ขึ้นมา เป็นสัตว์มีชีวิตขึ้นมา จนเจริญเติบโตเป็นสัตว์
เป็นต้นไม้ชนิดที่เห็นอยู่ในเวลานี้.

ฉะนั้นขอท้าว ให้ไปดูกันในแง่ไหน เหลี่ยมไหน อย่างไรก็ตาม มัน
ยังเป็น อิทธิปัจจัยตา รุนแรงมากขึ้นไปอีก ก็คือเป็น อิทธิปัจจัยตา ถึงขนาดที่ว่า

ดวงไฟที่ลุกโผลงๆ อยู่เนิ่น มากลายเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นต้นไม้ เป็นอะไร อย่างที่เราเห็นๆ กันอยู่ที่นี่ มานั่งกันอยู่ที่นี่; ซึ่งเมื่อก่อนนั้นมันไม่มี มีแต่โลกซึ่งกำลังลุกเป็นไฟ.

ถ้า อิทัปปัจจยตา ไม่แท้จริง มันไม่ทำให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้;
ฉะนั้นขอให้มองดูกันในแง่หนึ่ง ว่าวิวัฒนาการในส่วนนี้ก็คือ อิทัปปัจจยตาตามการค้นคว้า ตามการศึกษา ความรู้ ของนักวิทยาศาสตร์ นักชีววิทยารวมกันทั้งหมด ที่ยกเกียรติยศให้แก่ชาลส์ ดาร์วิน ว่าเป็นหัวใจในวิชาแขนงนี้. นี่เรียกว่า พวกกันตามจริง พวกกันด้วยวิทยาศาสตร์ ที่มีวัตถุพิสูจน์ได้ : ร่างกายมันก็วิวัฒนาการมาในลักษณะนี้ จนกระทั่งเป็นฐานที่ตั้ง สำหรับให้สิ่งที่เรียกว่าจิตหรือนามธรรมนั้น มีโอกาสแสดงตัวออกมาได้ เป็นชีวิตที่มีความรู้สึกได้ เป็นต้นไม้เป็นสัตว์ เป็นคน; เกินกว่านั้นก็เป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรไปทางจิตใจ.

ถึงแม้บางศาสนาไม่เชื่ออย่างนั้น โดยเฉพาะศาสนาที่ถือว่า มีพระเจ้า เชื่อพระเจ้า, เขาก็ไม่เชื่ออย่างที่ดาร์วินว่า เพราะมันเสียหลักแก่หลักของพระศาสนา ที่พูดว่า พระเจ้าทรงหากเป็นผู้สร้างมนุษย์ สร้างสิ่งต่างๆ รวมทั้งมนุษย์; ไม่ใช่เป็นเองอย่างนั้น. เรามีตุ๊กตาปั้นอยู่ตัวหนึ่ง เป็นรูปสิงห์เอาหัวกระโหลกมนุษย์มาพิจารณา ดู แล้วถึงตัวนี้ก็นั่งอยู่บนกองหนังสือชีววิทยากองสูงเสียดฟ้า. นี่พวกศาสนาเขาเยาะเย้ยดาร์วิน; คือไม่ยอมเชื่อว่า มนุษย์วิวัฒนาการมาจากดวงไฟ ซึ่งไม่มีอะไรนอกจากไฟลุกโผลงๆ อยู่.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ที่เขาเชื่อว่าพระเจ้าสร้างนั้น มันก็ยังพูดไปตามวิธีที่ทำให้เห็นว่า เมื่อก่อนนั้นมนุษย์ก็ไม่มี แล้วพระเจ้าก็บันดาลให้มี. นี่มันพูดอย่างภาษาสมมติ **ภาษาอุปมา** เรียกว่าภาษาคนพูด มันก็พูดอย่างคน สร้างเหมือนปั้นตุ๊กตา; ภาษาอย่างนั้นต้องตีความ. หมายความว่ายอมรับว่า มีสิ่งสิ่งหนึ่งซึ่งมีอำนาจมาก

ที่จะทำให้สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นแม้ว่าศาสนาไหนจะบัญญัติพระเจ้า หรือบัญญัติอะไร มันก็ไม่พ้นไปจาก **ลักษณะการของ อิทัปปัจจยตา**.

อย่างที่ได้อธิบายมาแล้วแต่ก่อนว่า ตัวพระเจ้านั้น ก็คือตัวกฎ อิทัปปัจจยตา, การที่พระเจ้าทำให้สิ่งต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปนี้ ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา, เพราะมันมีการสร้าง มีการทำให้เป็นไป ให้มีการเปลี่ยนแปลง; มันเป็น อิทัปปัจจยตา ไปหมด. ลัทธิคาร์วินก็เป็น อิทัปปัจจยตา ลัทธิศาสนาที่มีพระเจ้านั้นเป็น อิทัปปัจจยตา อย่างเต็มที่ด้วยกันทั้งนั้น.

แม้พุทธศาสนาเราก็มารับข้อเท็จจริงอันนั้น ด้วยการบัญญัติคำว่า “อิทัปปัจจยตา”. พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่า อิทัปปัจจยตา ขึ้นมาในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนา มันก็คือทั้งหมดนั่นคือ **เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น**. เพราะฉะนั้นธรรมชาติของพระพุทธเจ้า ไม่มีทางจะผิด. นี่ขอให้ช่วยเข้าใจกันไว้อย่างนี้ว่าคำตรัสของพระพุทธเจ้าไม่มีทางจะผิด ทนต่อการพิสูจน์ทุกยุคทุกสมัย ทุกแง่ทุกมุม ก็คือคำว่า อิทัปปัจจยตา.

นี่แหละ เมื่อพูดถึงสิ่งต่างๆ ในทางวัตถุ หรือทางร่างกาย วิวัฒนาการทั้งหลายของสิ่งเหล่านั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา. ตัวอย่างที่ว่า เนื้อหนังของคนสมัยนี้ นี้อาจคล้ายเนื้อหนังของตัวเองดู; กับเนื้อหนังของคนสมัยหิน ของมนุษย์สมัยหินที่ยังมีขนเต็มตัว ยังอยู่ตามโคนไม้ตามถ้ำ ไปคล้ายๆ มันผิดกันมาก; มันมีความกระต้าง ความนุ่มนวลอะไรต่างกันมาก. ยิ่งคนสมัยนี้ที่ไม่เคยถูกลมถูกแดด แล้วยังมีการกระทำต่อผิวหนังที่เรียกว่าประทุงผิวหรืออะไรอย่างนี้ ด้วยอาหารการกิน ด้วยการอาบน้ำต่างๆ มันมีผิวหนังที่ผิดกันมาก ทั้งที่ว่าคนเหล่านั้นมันก็มีเชื้อสายเหล่าออกมาจากคนปัสมาโน้น. นี่ความเปลี่ยนแปลงมันมีอย่างนี้เอง.

ตั้งหน้าอย่าเข้าใจว่า เป็นคนละเอียด; มันมีเรื่องเดียวคือเรื่องความเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ถ้าคนปาสมยโน้นมาลูบคลำเนื้อหนังของคนสมยนี้ มันจะคิดว่า เป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่ง เป็นเทวดา เป็นอะไรก็ไม่รู้. ดูการเป็นอยู่ของคนสมยนี้ คนปาลเหล่านั้นจะต้องคิดว่า พวกเราธรรมดาๆ นี่ เป็นเทวดากินอาหารกันอย่างไร มีเครื่องมือเครื่องใช้อย่างไร แม้แต่ห้องส้วมห้องน้ำอย่างไร แต่งเนื้อแต่งตัว เครื่องนุ่งห่มอย่างไร. ย้อนไปดูซิ! พวกคนปาลเหล่านั้นเขากินอย่างไร เขานอนอย่างไร เขาถ่ายอุจจาระ ขับสวะอย่างไร มันไม่มีอะไร แล้วมันตรากตรำอยู่ด้วยลม แดด ฝน จนผิวหนังมันแข็งกระด้าง แทบจะยังไม่เข้าแล้ว, มันก็ต้องนึกว่าอย่างคนเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นเทวดา. บางทีจะเกิดเป็นเทวดาชั้นแรกขึ้นมาที่มนุษย์สมยนี้; แล้วมนุษย์สมยนี้ยังหวังที่จะมีเทวดาอย่างชนิดอื่นอีก. รวมความว่า วิวัฒนาการทั้งหมดทั้งสิ้นในทางวัตถุเนื้อหนังร่างกายนี้คือตัว อิทัปปัจจยตา, ไม่มีสิ่งอื่น.

ที่นี้ทางจิตใจ มันก็มีวิวัฒนาการ จากความที่ **ไม่รู้ตัว**, แล้วก็มาถึง **ยึดติด** คือรู้ตัวสำหรับจะยึด, แล้วก็มา **รู้สำหรับที่จะไม่ยึด**: มีอยู่ ๓ ชนิดเท่านั้นแหละ ในส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจนี้. วิวัฒนาการทางจิตของมนุษย์อันดับแรก แม้จะขึ้นมาจากสัตว์แล้ว ก็ยังไม่รู้ตัว; มันยังเพิ่งมาจากสัตว์หยกๆ ยังไม่มีการบัญญัติว่าอะไรดี อะไรชั่ว, ยังไม่มีการบัญญัติว่านุ่งผ้าหรือไม่นุ่งผ้า เพราะฉะนั้นคนสมยนั้น จึงไม่มีคำว่านุ่งผ้า หรือไม่นุ่งผ้า มันก็ปล่อยไปตามสะดวก แล้วมันจะรู้ตัวได้อย่างไร.

นี่ตามคัมภีร์ของพวกคริสเตียน บรรยายเรื่องนี้ไว้ให้เข้าใจได้ง่ายมาก. มันต้องถึงขนาดที่เรียกว่าได้กินผลไม้ชนิดหนึ่ง มันจึงจะรู้จักว่า : เอ้า! ไม่ได้นุ่งผ้า เกิดความแตกต่างระหว่างการนุ่งผ้ากับไม่นุ่งผ้า, เกิดความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย, เกิดความแตกต่างระหว่างความดีกับความชั่วในที่สุด. ระดับแรกไม่รู้จักดี ไม่รู้จักชั่ว, มันจึงเหมือนกัน ดีหรือชั่วไม่รู้. **เมื่อไม่รู้วาทหรือไม่รู้วาช มันก็เลยมีแต่สิ่งเดียวที่เหมือนกัน.**

ต่อมามนุษย์รู้ว่ามิตีกับข้าว มีเป็น ๒ อย่าง พอวิวัฒนาการถึงขนาด หรือถึงระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้รู้จัก ตี รู้จักข้าว; อย่างพวกศาสนาคริสต์ียนเชื่อว่า กินผลไม้ต้นนั้นเข้าไปแล้ว. แต่มันไม่รู้จัก ตี รู้จักข้าว อย่างถกห้อย หรือถึงที่สุด; เป็นของได้รู้ใหม่ มันก็เลยรู้สำหรับยึดถือเรื่องตีเรื่องข้าว ก็เลยติดคิดกันเป็นการใหญ่ ทำหน้าที่เขียนเรื่องข้าวกันเป็นการใหญ่ ยกย่องสรรเสริญเรื่องตีกันเป็นการใหญ่; นี้เรียกว่า ตีตี ตีตีข้าว.

มันจะเป็นอย่างนี้อยู่พักหนึ่งยุคหนึ่ง จนกว่าจะเกิดคนฉลาดอย่างพระพุทธเจ้าหรือท่านองพระพุทธรเจ้าเข้าไปแล้ว ว่า โอ๊ย! นี่ไม่ไหว จะมาตีตี ตีตีข้าว แบบนี้จิตใจยังไม่เป็นสุขได้ ยังไม่สงบระบับได้; มันจึงรู้จักตีข้าวสูงขึ้นไป จนถึงขนาดที่เรียกว่าไม่ควรจะยึดมันถือนั่น. นี่เป็นจิตระดับที่ไม่ยึดมันถือนั่นในเรื่องตีเรื่องข้าว; เป็นจิตอยู่นเหนือตี-เหนือข้าว.

เราจึงได้ครบเป็น ๓ ระดับในทางจิตใจ ที่มีวิวัฒนาการว่า : ครั้งแรกที่สุด ไม่มีตีไม่มีข้าว ไม่รู้ตีไม่รู้ข้าว นี่ขั้นหนึ่ง, และครั้นยุคต่อมา ก็ ยึดตี ยึดข้าว, และยุคต่อมาก็เรียกว่า เหนือตีเหนือข้าว อยู่เหนือตี เหนือข้าว ไม่ยึดทั้งตี ทั้งข้าว; นี่เป็นอิสระระมัดพ้นออกไป เป็นนิพพาน พ้นจากการบีบคั้นของ อิทัปปัจจยตา. เมื่อยังไม่รู้ตีรู้ข้าว มันก็มี อิทัปปัจจยตา บีบคั้นอยู่แบบหนึ่ง ตามกฎเกณฑ์อันนั้น. **ทีนี้ พอไปยึดตียึดข้าว นั่นคือ อิทัปปัจจยตา ที่สวยงามที่หล่อกลวงที่สุด** หล่อกลวงให้ยึดตี ยึดข้าว แต่ก็ต้องเรียกว่า วิวัฒนาการเหมือนกัน เพราะมันสูงกว่า. ทีนี้ด้วยอำนาจบีบคั้น ของ อิทัปปัจจยตา ทำให้คนทนทุกข์ทรมานทรมานอยู่เรื่อย ๆ ไปนาน ๆ เข้า มันก็รู้ว่าไม่ไหว จึงไปรู้เรื่องกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ประเภทที่จะช่วยให้ขึ้นไปจนเหนือตี-เหนือข้าว คือถึงนิพพานหรืออะไรทำนองนั้น แล้วแต่เราจะเรียกกัน ตามระบบของศาสนาหนึ่ง ๆ.

นี้วิวัฒนาการอย่างนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่จิตใจของมนุษย์ **จะเรียกว่า โดยธรรมชาติก็ได้ โดยพระเจ้าก็ได้** เพราะมันมีผลอย่างเดียวกัน. วิวัฒนาการโดยธรรมชาติ มันก็คือ อิทัปปัจจยตา, วิวัฒนาการโดยพระเจ้านั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา; เพราะได้แสดงให้เห็นแต่วันก่อนแล้วว่า พระเจ้าคืออะไร. แนวทางจิตใจของมนุษย์ ได้วิวัฒนาการไปเป็นขั้น ๆ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

ขอให้หมดความสงสัยเสียทีเถิด ว่า **ความเจริญวิวัฒนาการในทางจิตนี้ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; ต้องทำให้ถูกต้อง ต้องควบคุมให้ถูกต้อง** คือให้เข้าไปในทางที่จะอยู่เหนือความยึดมั่นถือมั่น; อย่าให้เป็นเรื่องความยึดมั่นถือมั่นมากขึ้น.

นี่ **ดูทางสติปัญญาที่สูงขึ้นไปอีก.** คำว่า **จิตใจ** ในที่นี้เราหมายถึง สิ่งที่มีสมรรถภาพในการคิดนึกรู้สึก หรือทำงานทางจิตใจ; ส่วนสติปัญญานั้นไม่ใช่จิตใจ ไม่ใช่ตัวจิตใจ แต่เป็นสิ่งที่จิตใจอาจจะรู้สึกได้ รู้สึกได้ทางจิตใจ หรือว่าต้องเกี่ยวพันอยู่กับจิตใจ **มันก็มีทางที่จะวิวัฒนาการของมันได้เองอีกทางหนึ่ง** คือทางสติปัญญา. นี่มันเป็นการศึกษาโดยแท้จริงของมนุษย์ที่ทำให้มีสติปัญญา มันแยกออกได้จากจิตใจ : เราอบรมจิตใจ ไปในทางให้มีสติปัญญาก็ได้, เราอบรมจิตใจ ไปในทางให้ไม่มีสติปัญญาก็ได้; ฉะนั้นจึงถือว่า มันไม่ใช่สิ่งที่เดินทางเดียวกัน.

แต่การที่เราจะอบรมสติปัญญา ก็ต้องอบรมผ่านโดยทางจิตใจ หรือว่าการเป็นอยู่ทั้งหมด รวมทั้งร่างกาย ด้วยชีวิตทั้งหมดนี้; มีการศึกษาให้รู้ แล้วมีการปฏิบัติให้จริงไปตามที่รู้ ก็เกิดแสงสว่างอันใหม่ขึ้นมาในจิตใจ ซึ่งจะทำให้จิตใจเปลี่ยนแปลงได้ด้วย หรือว่าสามารถจะทำให้จิตใจไม่ต้องเป็นทุกข์. แม้ว่าลำพังกาย ทั่วร่างกาย ทั่วจิตใจล้วน ๆ มันจะเป็น อิทัปปัจจยตา ที่มันเปลี่ยนแปลงและเป็นทุกข์ อยู่ตามธรรมชาติ แต่ถ้ามีสติปัญญาที่วิวัฒนาการสูงพอ มันก็จะช่วยแก้ไข เพื่อว่า

จิตใจนั้น จะไม่วิวัฒนาการไปในทางที่จะเป็นทุกข์; มันจะวิวัฒนาการไปในทางที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีทุกข์ยิ่งขึ้น, หรือทุกข์ไม่เป็น.

ฉะนั้นสติปัญญาสูงสุด มันก็หมายความว่า จิตใจนั้นได้รับการอบรมถึงที่สุด พลอยเป็นจิตใจที่สูงขึ้นไปด้วย. แต่ความสามารถหรือสมรรถภาพ หรือตัวจริงนั้นมันอยู่ที่สติปัญญา. เขาจึงมีวิธีการ *อบรมสติปัญญา* ไว้โดยเฉพาะต่างหาก คือทำให้รู้แจ้ง. การอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพล้วน ๆ นั้นเรียกว่า *อบรมจิต* เป็นวิวัฒนาการของจิตล้วน ให้มีกำลังใจสูงจนถึงเหาะเหินเดินอากาศ แสดงฤทธิ์ แสดงปาฏิหาริย์ได้. อย่างนั้นเรียกว่าอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพตามแบบของจิตใจล้วน ๆ แต่ไม่มีสติปัญญา. ดังนั้นพวกยักษ์พวกมารก็เหาะได้ แต่ไม่มีการบรรลุสมรรถผล.

ที่นี้พระอรหันต์ไม่ต้องเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่มีปัญญาบรรลุสมรรถผลจนดับทุกข์ ทำนิพพานให้ปรากฏได้. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า *จิตใจ* นั้นมิใช่สิ่งเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า *สติปัญญา*. ด้วยเหตุนี้มันจึงมีแนวหรือสายของวิวัฒนาการของมันเอง. แต่แล้วในที่สุด วิวัฒนาการของสติปัญญานี้ ก็ไม่พ้นไปจาก อิทธิปัจจัยต่ายังคงเป็นตัว อิทธิปัจจัยตา เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทธิปัจจัยตา ว่า *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น* อย่างนี้เรื่อยไป; ไม่มีอะไรนอกไปจากกฎนี้.

ฉะนั้นขอให้ถือว่า *อิทธิปัจจัยตา* เป็นทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า **วิวัฒนาการ** : วิวัฒนาการทางวัตถุ ทางกายกัฏ, ทางจิตกัฏ, ทางสติปัญญากัฏ, ล้วนแต่เป็น อิทธิปัจจัยตา ที่เรียกว่า “*ความเป็นอย่างนั้นเอง*”; ไม่มีอะไรที่จะวิเศษวิโส ไม่มีอะไรที่จะควรยึดมั่นถือมั่น คือเป็นอย่างนั้นเอง-อย่างนั้นเอง.

ฉะนั้นขอให้จับหลักเกณฑ์อันนี้ แล้วก็ไปใคร่ครวญให้ถี่ ๆ ว่า **ยิ่งคุณเล็กเข้าไป ก็ยิ่งพบแต่ อิทธิปัจจัยตา**. ตัวผิว ๆ เฝื่อน ๆ ก็พบแต่ อิทธิปัจจัยตา

อย่างง่าย ๆ อย่างธรรมดา ๆ; ยิ่งคลี่กลงไปก็ยิ่งพบ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่คลี่กลงไป, หรือจะดูที่วัตถุคือสิ่งที่ไร้ชีวิต เช่นเสาร่าง ๆ ที่ยังไม่มีชีวิต ยังไม่เป็นเซลล์ที่มีชีวิต นี่มันก็มีแต่ปริมาณ มีอนุที่ไร้ชีวิต มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ไม่หยุดอยู่ ไม่คงที่.

ทีนี้วัตถุที่มีชีวิต แต่ยังมีได้ประกอบกันเป็นกลุ่มเป็นกาย เช่นเซลล์หนึ่ง ๆ ที่มันจะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์ของโลก ที่ยังไม่มีชีวิต, แล้วในโลกนี้มีน้ำ มีความหมักหมมในน้ำ ทำให้เกิดเป็นเซลล์ที่มีชีวิตหนึ่ง ๆ ขึ้นมา เรียกว่าสัตว์เซลล์เดียว มีชีวิตในเซลล์เดียว; อย่างนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. แต่อย่างนั้นยังไม่เรียกว่ากาย เซลล์นั้นยังไม่เรียกว่ากาย; เพราะคำว่า “กาย” แปลว่า หมู่.

ถ้าใครยังไม่ทราบก็จงทราบเสียเถิดว่า คำว่า กายะ หรือกายนั้น แปลว่าหมู่ หรือกลุ่ม; ตัวหนังสือแท้ ๆ แปลว่ากลุ่มหรือหมู่. และเต็มนั้นเป็นกลุ่มของวัตถุ กลุ่มของเซลล์ นี่เรียกว่ากาย; ถ้ากลุ่มของสิ่งอื่น ๆ ก็เรียกว่ากายเหมือนกันเช่น ผัสสะกาย - กลุ่มแห่งผัสสะ; เวทนากาย - กลุ่มแห่งเวทนา, เป็นต้น.

นี้หมายความว่า กลุ่มแห่งผัสสะหลาย ๆ ชนิด: ผัสสะทางตา ทางหู ทางกลิ่น ฯลฯ รวมกันเรียกว่ากลุ่มแห่งผัสสะ เรียกว่าผัสสะกาย หรือผัสสะกาย; หรือว่าเวทนากาย: เวทนาทางตา ทางหู ก็เรียกว่าเวทนากาย คือกลุ่มแห่งเวทนา; เรียก รวมหมดว่านามกาย คือกลุ่มแห่งนามธรรม - กลุ่มแห่งสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือจิต. คำว่ากายแปลว่าหมู่; เช่นเรียกว่าภพพลภพกายไปรบไปร่ากันนี้ พลกายแปลว่าหมู่แห่งกัน; กายแปลว่าหมู่. ทีนี้ร่างกายเรานี้ก็แปลว่าหมู่ คือหมู่แห่งขันธ์แห่งธาตุแห่งอายตนะ, หมู่แห่งดิน น้ำ ลม ไฟ หมู่แห่งธาตุทั้ง ๖ รวมกันเข้า; เราเรียกว่ากาย. คำว่ากาย แปลว่า “หมู่”.

ที่นี้ในสมัยที่ในโลกนี้มีแต่สัตว์เซลล์เดียว ยังไม่รวมกันเป็นหมู่ เป็นหลายเซลล์ ไม่ก่อเป็นรูปเป็นร่าง เป็นอะไรขึ้นมา มันก็มีอยู่ยุคหนึ่ง คือยังไม่มีกาย; แต่ถึงอย่างนั้นก็เป็น **อิทัปปัจจยตา** เท่ากัน. ต่อมาเซลล์เหล่านั้นก็รวมกันเข้าหลาย ๆ เซลล์เป็นหนึ่งหมู่ และหลาย ๆ หมู่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่มีชีวิต; จนกระทั่งมันมีมากมาย นับไม่ถ้วน เป็นเนื้อเป็นหนังขึ้นมา; หรือว่าเป็นต้นไม้ เป็นเปลือกเป็นใบ เป็นแก่น เป็นอะไรขึ้นมา; นี่มันเป็นกายแล้วเดี๋ยวนี้ เป็นกายโดยสมบูรณ์ เป็นกายของต้นไม้ เป็นกายของสัตว์ ของมนุษย์.

อย่างนี้ก็อย่าแปลกประหลาด มันก็อย่างนั้นเอง มันเท่ากันกับพวกเซลล์เดียว คือมันยังเป็น อิทัปปัจจยตา เท่าเดิมอยู่นั่นเอง; แต่มันมีวิวัฒนาการมาก. มันจะมากเท่าไร **มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา** : ต้นไม้มันเคลื่อนที่ไม่ได้; ต่อมามันมาถึงสิ่งที่เคลื่อนที่ได้ก็เรียกว่าสัตว์ อย่างพวกสัตว์เศรษฐกิจ อย่างก็สัตว์มนุษย์; แต่**มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา**. อย่าตีราคาให้มันมากไปกว่านั้น อย่าไปยกมือท่วมหัว บูลาว่ามันวิเศษสูงสุดอะไร. มันคือ **อิทัปปัจจยตา** ที่หลอกลวงมากขึ้น ไม่มีอะไร.

ดังนั้น**ขอให้มันเป็นเทวดา มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา**เท่านั้นแหละ; ให้เป็นพรหม เทวดาชั้นสะอาดบริสุทธิ์ มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สิ่งใด; คือว่าไม่มีสิ่งใดที่ควรยึดมั่น เพราะว่ามันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. หรือถ้าเรียกให้กว้างก็เรียกว่า *ตถตา* คือมันอย่างนั้นเอง!.

นี่ทางกาย และทางจิต ทางสติปัญญา^๓ ทางนี้ มันเป็นสิ่งที่เรียกว่า “**อัญญมัญญูปัจจย** **แก่กันและกัน**” อัญญะ มัญญะ แปลว่า แก่กันและกัน; อัญญะ แปลว่าอื่น; อัญญะมัญญะ แปลว่าอื่นและอื่น คือคนหนึ่งกับคนหนึ่ง ซึ่งเราพูดเป็นไทยว่า แก่กันและกัน. วิวัฒนาการทางกาย ก็เป็น อัญญะมัญญูปัจจย แก่วิวัฒนาการทางจิต, วิวัฒนาการทางจิตก็เป็นอัญญะมัญญูปัจจยแก่วิวัฒนาการทางกาย;

แล้วมันก็เป็นอัญญะมัญญะปัจจย แก่วิวัฒนาการทางสติปัญญา; วิวัฒนาการทางสติปัญญา ก็เป็นอัญญะมัญญะปัจจยแก่วิวัฒนาการทางกายและทางจิต.

เมื่อสวดศพจะได้ยินคำว่า อัญญะมัญญะปัจจโย ทุกที่ที่สวดศพ; ก็แปลว่าเขาบอกว่า อัญญะมัญญะปัจจโย นั่นคือสิ่งที่มันจะต้องอาศัยกันและกัน จึงจะเป็นไปได้ : กายก็ต้องอาศัยจิต, จิตก็ต้องอาศัยสติปัญญา, สติปัญญาก็ต้องอาศัยจิต, จิตก็ต้องอาศัยกาย, กายก็ต้องอาศัยจิต, อย่างนี้. มันจะต้องอาศัยซึ่งกันและกันอย่างนี้; **นี่ยังเป็น อิทัปปัจจยตา**คือความที่มันเป็นไปตามลำพังไม่ได้; มันไปไม่รอด มันต้องเนื่องสัมพันธ์กัน อาศัยซึ่งกันและกันเป็น อิทัปปัจจยตา.

นี่เท่าที่พูดมานี้ ดูเหมือนจะไม่มีอะไรเหลือแล้ว : มันเป็นการปิดหมดทุกช่องทุกทางแล้วว่า **ไม่มีอะไรรอดออกไปได้จากอำนาจของอิทัปปัจจยตา.** แม้ว่ามนุษย์จะได้เข้าไปทำความพยายามเหมือนกับจะแก้ไข เหมือนกับจะเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์อันนี้; แต่แล้วมันก็เป็นไปไม่ได้. **ยังเข้าไปแก้ไข มันยังเป็น อิทัปปัจจยตา** หนักขึ้น ไม่เชื่อดองดู. ไม่ใช่ว่าเป็นหมอลแล้ว จะไปแก้ไขความตายได้; ยิ่งไปแก้ไขเข้า มันก็ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา เพิ่มขึ้นไปอีกทางหนึ่ง.

ฉะนั้น **รูว่ามันเป็นอย่างไรแล้วก็มีจิตใจที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น** ว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นมี เป็นกู เป็นอะไร ต้องไม่มี; เห็นว่าเป็น อิทัปปัจจยตา เสมอกัน. เพราะฉะนั้นมีความรักใคร่ เอ็นดู เมตตาปรานีกันดีกว่าที่จะเป็นศัตรูกัน.

สำหรับเรื่องในพุทธศาสนานี้ ต้องการจะพูดเฉพาะแต่สิ่งที่มี จำเป็นโดยด่วน ซึ่งได้แก่ความทุกข์ที่มีอยู่ในใจ เพราะฉะนั้นเรื่องอิทัปปัจจยตา จึงมุ่งหมายเฉพาะแต่เรื่องปัจจุสมุปบาท เหมือนกับที่พระสงฆ์ได้สวดสาธยายเมื่อตะกน.

ปฏิจสุมุบาท เป็นอย่างไร ? ปฏิจสุมุบาทคือ ความที่อวิชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณเกิดนามรูป, นามรูปเกิดอายตนะ, อายตนะให้เกิดผัสสะ, เรื่อยไปจนถึงทุกข์; นี่คือนิฏจสุมุบาทจนเกิดทุกข์. ^{๕๔} **นี่คือ อธิปไตยจายตา ที่ต้องรู้ก่อน ที่จำเป็นที่สุด ที่ด่วนที่สุด สำหรับที่จะต้องรู้ก่อน**; ถ้าไม่อย่างนั้นจะเสียทีที่เกิดมา. ชาวที่เกิดมาไม่มีปี มันก็จะแตกตายทำลายชั้นไปเสียก่อน ถ้าไม่รู้เรื่องนี้ มันก็เท่ากับว่า เกิดมาเป็นทุกข์ ตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ถ้าไปเกิดรู้เรื่อง อธิปไตยจายตา เข้ามั่นหายใจ แล้วมันไม่มีทุกข์ แล้วมันหัวเราะเยาะความทุกข์ หัวเราะเยาะความตาย หัวเราะไปทุกอย่างที่เป็นอธิปไตยจายตา. อธิปไตยจายตา กลายเป็นสิ่งสำหรับให้หัวเราะ คือไม่มีติดมันติดมัน. ดังนั้นช่วยจำปฏิจสุมุบาทไว้ให้ดี ๆ วันหลังจะพูดกันอย่างละเอียดเรื่อย ๆ ไป. และก็เคยพูดมาแล้วด้วย : อวิชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเกิดนามรูป ฯลฯ.

มันจะมี ปฏิจสุมุบาท ทุกคราวที่เราใจ เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นได้รส เมื่อกายได้สัมผัสผิวหนัง หรือเมื่อจิตได้อารมณ์อะไรมารู้สึก. ๖ ประการนี้ ๖ เวลา **ถ้าเราใจแล้ว ปฏิจสุมุบาทจะโผล่ขึ้นมาทันทีสำหรับเป็นทุกข์.** ^{๕๕} นี่คือ อธิปไตยจายตา ที่ร้ายกาจ ที่จะทำให้เกิดความทุกข์; จึงต้องรู้ก่อนเรื่องโทมหต และต้องรีบปฏิบัติให้ไต่ก่อนเรื่องโทมหต; จะเอาไว้นึกกันละเอียดทีหลังเป็นแง่ ๆ เป็นมุม ๆ ไป.

ในที่นี้วันนี้โดยสรุปแล้ว ต้องการจะพูดแต่เพียงว่า **อย่าไปบูชาวิวัฒนาการในฐานะเป็นของประเสริฐเลิศลอยอะไร** มันจะโง่มากขึ้นไปอีก มันจะไปหลงใหลในสิ่งที่ธรรมดาไม่เป็นความทุกข์ ก็กลายเป็นความทุกข์ขึ้นมา. เช่นอะไร

ออกมาใหม่ไม่จำเป็นจะต้องซื้อ ไม่จำเป็นจะต้องใช้ ไม่จำเป็นแก่ชีวิต ก็อย่าไปซื้อมัน; แต่ถ้ามันใจในเรื่องของใหม่ของแปลก ก้าวหน้าวิวัฒนาการ มันก็อุตสาหกรรมเสียเงินไปซื้อ ให้เปลืองค่าข่าวสารของลูก ของครอบครัว; นี่มันโง่ถึงขนาดนี้ก็ได้.

ถ้าเรารู้เรื่องว่า วิวัฒนาการนั้นมันมีอะไรมากไปกว่า อิทัปปัจจยตา เขาคิดอะไรขึ้นมาได้ เราจะดูเล่นก็ได้ ไม่ต้องเสียเงินไปซื้อมันมา เว้นแต่ว่าจะเอามาทำประโยชน์อะไรได้จริงๆ เป็นการจำเป็นการอะไรอย่างนั้น มันก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง. แต่ถ้าหลงเที่ยวไปซื้อเอามาไว้ให้อิ่มใจ ให้รู้สึกว่ามีอะไรดีๆ กับเขา อย่างนั้นแล้ว มันก็เรียกว่าไม่ฉลาดเลย; หรือพูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ถูกอิทัปปัจจยตา นี่มันหลอกเอา; มันไม่หลอกเฉยๆ มันจะกัดเอาให้เจ็บปวด. นี่เราอย่าได้เห่อ อย่าได้หลง ในเรื่องที่ว่า มันแปลก มันมีอะไรแปลกๆ มันมีอะไรก้าวหน้าแปลกๆ; เราจะดูก็ได้ แต่ไม่ต้องเอาเงินไปซื้อมันมา หรือว่าเราจะพลอยดูกับคนอื่นก็ได้ เพื่อการศึกษาว่านี่มันก็มีอะไร นอกจากบ้ามากไปกว่าเดิมนิดหน่อย.

นี่เรียกว่า เราอยู่ในโลกด้วยชัยชนะ ไม่โง่ เพราะรู้ อิทัปปัจจยตา, ไม่ตื่นเต้นไม่หวั่นไหว ไปตามสิ่งใดหรือใครๆ ในโลกอันวุ่นวาย. ข้อนี้มันสำคัญ หรือไม่สำคัญ ไปคิดดูเองเถอะ. ความไม่ตื่นเต้นก็คือ ไม่ทึ่ง ไม่สนใจ ไม่ตื่นเต้น; ไม่หวั่นไหว คือไม่หวาด ไม่กลัว ไม่อะไร ไปตามสิ่งใด หรือบุคคลใดๆ ในโลก อันแสนจะวุ่นวายมากขึ้น.

นี่มันจะช่วยให้มันจะไม่กลัวอะไรหมด มันไม่ต้องกลัวอะไรหมด; ที่เขากลัวกันนั้นเราก็คงจะหัวเราะเยาะได้; มันจะทำอะไรกันอีกต่อไปเราก็คงหัวเราะเยาะ เพราะความตายก็เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. ถึงคราวตายก็ตายอย่างหัวเราะ ไม่ต้องกลัว ขอให้สติปัญญาต่อ อิทัปปัจจยตา ให้มากและเพียงพออยู่เสมอ เราก็จะรอดตัวได้.

-วิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต

๑๕๕

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน จะได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีก
นิดหนึ่งในวันนี้ว่า วิวัฒนาการทั้งหลายเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา; ก็จะคู่กันกับที่
อุตสาห์มานังพัง และอาตมาก็อุตสาห์มานังพุต.

ขอยุติกันสำหรับวันนี้ ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายสวดคณะสาธยายบทพระธรรมต่อไป.